

De Zuidnederlandse elite in een overgangstijd: politieke evolutie tussen 1789 en 1830

door

L. FRANÇOIS

De studie van de politieke evolutie in de overgangstijd van Ancien Régime naar Hedendaagse Tijden kan op uiteenlopende wijzen worden aangepakt. Enerzijds is er de kwantitatieve benadering die het gedrag van een uitgebreide populatie poogt vast te leggen in harde cijfers, procenten en grafieken. Anderzijds is er de meer individuele aanpak, waarin gezocht wordt naar niet-kwantificeerbare elementen in het menselijk gedrag. Beide zijn enten op eenzelfde stam: de prosopografie.

Theoretische discussies omtrent de waarde van de prosopografie en de functie ervan binnen het historisch onderzoek kwamen in de jaren zeventig in een stroomversnelling. Deze werden op gang gebracht door het artikel van Lawrence Stone: „Prosopography”¹. In die bijdrage erkende Stone de bruikbaarheid van de prosopografische methode, maar wees hij op zeer scherpe wijze op de inherente beperkingen en op de gevaren bij een onkritische benadering. Het artikel van Stone veroorzaakte een ontzuivering bij de prosopografen en het maakte abrupt een einde aan het optimisme van de jaren vijftig en zestig. Om dit optimisme te begrijpen moeten we teruggaan tot het einde van de negentiende eeuw.

In die periode zagen de historici zich geplaatst voor een dubbele uitdaging. Enerzijds was de Westerse maatschappij op dat ogenblik volledig en definitief het industriële tijdperk ingestapt. De liberale kapitalistische maatschappij had de structuren en de levensstijl van het Ancien Régime volledig verdrongen. Het meest fundamentele gevolg voor het politieke denken was het in vraag stellen van het principe dat het bestuur van een land aan een elite toekwam. Voorheen twistten conservatieven en liberalen wel om de politieke macht, maar er was geen denken aan die macht met de zogenaamde „vierde” stand te delen. De uitbreiding van het stemrecht werd het centrale

1. L. STONE, *Prosopography*, Daedalus, Historical Studies Today, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, L, 1971, pp. 46-79.

thema in de discussie tussen voor- en tegenstanders van de politieke gelijkberechtiging. In kringen waar men de democratie niet genegen was werden theorieën geformuleerd over de noodzaak en de onvermijdelijkheid van het optreden van elites. De stelling dat de mensen fundamenteel ongelijk zijn werd wetenschappelijk verder ondersteund van de kant van de erfelijkheidsleer, het sociaal-darwinisme, racistische theorieën, enzovoort. Dat alles diende ter legitimering van een elite, die niet langer aanvaard werd als een natuurlijk gegeven in een door God gewilde standenmaatschappij².

De tweede uitdaging waar de historici zich voor geplaatst zagen, was de opkomst van een aantal nieuwe wetenschappen zoals sociologie en politologie. Ook in dit kader, en onder invloed van dezelfde fenomenen, werden elitetheorieën geformuleerd³.

Van de geschiedenis werd dus een uitspraak verwacht over de rol van de elites en tegelijk moest ze haar bestaanrecht verdedigen nu ze haar monopoliepositie in de menswetenschappen verloren was. De prosopografie was een inhoudelijk en methodologisch antwoord op die dubbele uitdaging. Volgens objectieve en onbetwistbare normen werd een groep personen afgebakend waarvan een reeks biografische gegevens werden verzameld. Door onderlinge vergelijking en interpretatie werd het mogelijk om conclusies te trekken en verbanden te leggen die anders verborgen bleven. De bewijzen bleken onweerlegbaar want ze waren op kwantitatieve wijze bekomen. Die aanpak bood de historici de gelegenheid zich ook in te laten met vragen over de samenstelling van de elite en haar rol in de maatschappij. Het was bovendien een uitstekende repliek tegenover de concurrentie, nu de geschiedschrijving een methode had die als strikt objectief gold en die alle vooroordelen uitsloot⁴.

Voor de eerste wereldoorlog verschenen verscheidene werken die van de vernieuwing getuigden. Vooral elites uit de Romeinse Republiek en het Romeinse Keizerrijk en Engelse parlementairen uit de zeventiende eeuw waren de meest geliefkoosde objecten van onderzoek. Het bronnenmateriaal legde natuurlijk een aantal beperkingen op.

In het interbellum kende de prosopografie niet de volledige doorbraak. Een eerste reden daarvoor was dat de politologen en sociologen hun elitetheorieën nuanceerden. Ze stelden vast dat de elite geen

2. H. VON DER DUNK, *Conservatisme*, Bussum, 1976, pp. 103-109; *Elites komen en gaan onontkoombaar. Een publikatie van het Nederlands Gesprek Centrum*, Baarn, 1978, pp. 21-25.

3. G. PARRY, *Political Elites*, London, 1977, pp. 15-21; P. BERGER & B. BERGER, *Sociologie. Een biografische opzet*, Baarn, 1978, pp. 165, 225-228; D. THOMSON, *Political Ideas. The study of the most significant and fundamental ideas of eminent European political thinkers of the last hundred years*, Harmondsworth, 1982, pp. 185-191.

4. L. STONE, *op. cit.*, pp. 46-49; D. J. ROORDA, *Prosopografie, een onmogelijke mogelijkheid?*, Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, XCIV, 1979, 2, pp. 215-217.

homogeen blok was, maar bestond uit politieke, economische, sociale, militaire of bureaucratische elites⁵. Ook historici moesten hun technieken dus verder verfijnen. Een tweede reden voor het relatief geringe succes van de prosopografie tijdens het interbellum was het verschil in benadering tussen de „elitist school” en de „mass school”. Eerstgenoemden onderzochten een kleine reeks personen en ze maakten geen gebruik van statistische methodes. De aanhangers van de „mass school” bestudeerden grotere aantallen, maakten minder diepgaande biografieën en steunden wel op statistische verwerking. De uiteenlopende aanpak was niet alleen ingegeven door de aard van het onderzoek of door het bronnenmateriaal, maar was ook de weerspiegeling van de verschillende opvattingen over de rol van de elite in de maatschappij. Een derde reden voor het uitblijven van succes van de prosopografie was het gegeven dat die methode weinig ruimte laat voor fenomenen als publieke opinie en officiële ideologieën. Ze vindt patronages en netwerken belangrijke verklaringfenomenen en twijfelt aan de retoriek van de politiek, de integriteit van de politici en aan de waarde van het wettelijke en het formele. Ideologieën en massabewegingen domineerden in het interbellum echter het sociaal-politiek leven, zodat het scepticisme van de prosopografen nooit echt aansloeg⁶.

Na de tweede wereldoorlog nam de prosopografie wel een hoge vlucht, en wel om twee redenen. Ten eerste haalden de pluralisten binnen de politologie en sociologie de bovenhand. Ze stelden dat de elite versnipperd was en op vele niveaus werkzaam was. De tegenstelling elite-massa was niet langer het centrale onderzoeksthema, maar wel de onderlinge concurrentie binnen de elites zelf. De zware ideologische hypotheek die tot dan op het elite-onderzoek had gewogen, was meteen gelicht⁷. De tweede reden voor het groeiende succes lag in de nieuwe mogelijkheden die de moderne dataverwerking boden. Vooral aan Franse zijde, en meer bepaald in de kringen rond de „Annales” werd zeer optimistisch gedaan over de mogelijkheden van de prosopografie. Het verzamelen van gegevens en het aanleggen van ellenlange lijsten informatie werd reeds als waardevol beoordeeld. Het

5. G. PARRY, *op. cit.*, pp. 58-59; P. BERGER & B. BERGER, *op. cit.*, p. 231; *Elites...*, p. 23.

6. L. STONE, *op. cit.*, p. 47; D. J. ROORDA, *op. cit.*, pp. 215-217.

7. T. BOTTOMORE, *De elite in de maatschappij*, Rotterdam, 1965, pp. 44, 69-70, 87-91; D. A. RUSTOW, *The Study of Elites*, World Politics, XVIII, 1966, 4, pp. 695-717; W. DE WACHTER, *De machts hiërarchie in de Belgische politiek*, Res Publica, XIII, 1971, 3-4, pp. 533-550; J. MATTHYSEN, *Politieke Dynastieën te Antwerpen, 1830-1914*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1973, I, pp. 23-27; W. DE WACHTER, *Beeld van de machtsstructuur in België*, Res Publica, XVII, 1975, 4, pp. 545-562; G. PARRY, *op. cit.*, p. 68; P. BERGER & B. BERGER, *op. cit.*, pp. 231-234; *Elites...*, p. 24; H. KAEUBLE, *Historical Research on Social Mobility. Western Europe and the USA in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, London, 1981, pp. 81-83, 100-107.

was beter om de voorlopige onmacht tot interpretatie te erkennen, dan overhaaste hypotheses te formuleren⁸. Als het basismateriaal nu gered werd, dan zouden de komende generaties historici er wel hun voordeel uithalen, zo werd geredeneerd.

Het reeds geciteerde artikel van Stone werkte bijgevolg zeer ontluisterend. Stone wees er vooral op dat de prosopografen voorbij gingen aan alle elementen die niet kwantificeerbaar waren, zoals bijvoorbeeld de zeer individuele motieven voor het menselijk handelen of alle irrationele aspecten. In de jaren die volgden op de publicatie van het artikel van Stone werden grondige discussies gevoerd over de preciese definiëring van het begrip „prosopografie” en over de waarde ervan in het elite-onderzoek. Vooral de bijdragen van Carney, Beech en Bulst hebben de discussie ontdaan van haar controversieel karakter. Die auteurs wezen op de beperkingen van een al te strikte toepassing van de prosopografie. Het betrekken van grote aantallen in het onderzoek leidde soms tot veralgemeningen zonder kleur of tot een loutere „Besitz-geschiede”. Bovendien is het gevaar groot dat aan een toevallige opeenvolging van factoren een causaal verband toegerekend wordt, terwijl sommige relaties niet zo direct, logisch of rationeel zijn⁹.

In het begin van de jaren tachtig is er een voorlopige consensus gegroeid. Er wordt gesteld dat een verantwoord gebruik van de computer tot nieuwe inzichten kan leiden, maar dit mag niet tot gevolg hebben dat niet kwantificeerbare gegevens, motivaties en persoonsgebonden factoren verwaarloosd worden¹⁰. Dit laatste sluit trouwens aan bij de herwaardering van de historische biografie¹¹. Hoewel de

8. C. NICOLET, *Prosopographie et histoire sociale: Rome et l'Italie à l'époque républicaine*, Annales. Economies. Sociétés. Civilisations, XXV, 1970, 5, pp. 1209-1228; A. CHASTAGNOL, *La prosopographie, méthode de recherche sur l'histoire du Bas Empire*, Annales. Economies. Sociétés. Civilisations, XXV, 1970, 5, pp. 1229-1235; J. SUBLET, *La prosopographie arabe*, Annales. Economies. Sociétés. Civilisations, XXV, 1970, 5, pp. 1236-1239.

9. T. F. CARNEY, *Prosopography: pitfalls and pay offs*, The Phoenix, XXVII, 1973, pp. 156-179; G. BEECH, *Prosopography*, Medieval Studies, an introduction, Syracuse, 1974, pp. 151-183; N. BULST, *Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie*, Bielefeld, Colloque de Prosopographie, 3-5.12.1982, 8 p. (gedactylograficerd).

10. J. PETERSOHN, *Personenforschung im Spätmittelalter. Zu Forschungsgeschichte und Methode*, Zeitschrift für historische Forschung, II, 1975, pp. 1-5; *Prosopographie als Sozialgeschichte? Methoden personengeschichtlicher Erforschung des Mittelalters*, München, 1978, pp. 5, 44; F. AUTRAND, *Prosopographie et Histoire de l'Etat*, Aspetke der Historischen Forschung in Frankreich und Deutschland. Schwerpunkte und Methoden — Aspects de la Recherche Historique en France et en Allemagne. Tendances et méthodes, Göttingen, 1981, pp. 45-46; K. SCHMID, *Prosopographische Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, Aspetke der Historischen Forschung in Frankreich und Deutschland. Schwerpunkte und Methoden — Aspects de la Recherche Historique en France et en Allemagne. Tendances et méthodes, Göttingen, 1981, pp. 55-57, 77.

11. S. LEE, *Principles of Biography*, Cambridge, 1911, pp. 50-53; A. MAUROIS, *Aspects de la Biographie*, Paris, 1928, 178 p.; J. MÜLLER, *Dilthey und das Problem der historischen Biographie*, Archiv für Kulturgeschichte, XXIII, 1933, pp. 89-108; N. LOESER, *Problemen der bio-*

bepkeringen van de biografie (gevaar voor subjectieve of al te literaire benadering; oversimplificatie) blijven bestaan, wordt die nu beschouwd als een nuttige werkwijze ter aanvulling van de sociale en/of kwantitatieve geschiedenis, en als mogelijkheid om nieuwe hypothesen te formuleren. Voorwaarden zijn natuurlijk dat aan alle aspecten uit het leven van een historisch personage op onbevangen wijze aandacht wordt besteed, en dat het midden wordt gehouden tussen het individu als zodanig en de plaats van dat individu in de maatschappij.

Het hier gepresenteerde onderzoek naar de relatie tussen de politieke elite en de opeenvolgende regimes in de Zuidelijke Nederlanden op het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, was niet alleen geïnspireerd door de bevindingen van de prosopografen, maar ook door de werkwijze van J. Chaumié. In een lezing in Gent, en korte tijd later in een publicatie, maakte deze archivaris van de „Archives Nationales” in Parijs de resultaten bekend van haar onderzoek naar het politieke lot van de Girondijnen tijdens de „Honderd Dagen”. Van de bijna 150 leden van die politieke groep bleven er in 1815 amper enkele tientallen over. Chaumié probeerde hun gedrag te verklaren door aandacht te schenken aan hun geografische en sociale afkomst en aan hun politiek verleden. Doordat ze een relatief kleine groep als uitgangspunt had genomen, kon ze doordringen tot op het niveau van de zeer persoonlijke stellingnamen. Zo analyseerde ze bvb. hun redevoeringen die ze in het parlement hielden en volgde ze bvb. de politieke en sociale evolutie van hun nageslacht¹².

Rekening houdend met de bevindingen van Chaumié en met de inzichten van de prosopografen, werd hier geprobeerd het midden te houden tussen de klassieke biografie enerzijds en de louter kwantitatieve prosopografie anderzijds. Er werd uitgegaan van een atypische steekproef van personen, die deel uitmaken van een grote populatie. Daardoor liet ik me niet leiden door zogenaamd „belangrijke” figuren of door de aanwezigheid van bronnenmateriaal. Het is dus op basis van die steekproef en volgens wat Topolsky de „exemplarische

graphie, *Kroniek van Kunst en Cultuur*, XI, 1950, 8, pp. 109-203; J. ROMEIN, *De biografie. Een inleiding*, Amsterdam, 1951, 237 p.; H. F. M. PEETERS, *De historische biografie en het gebruik van persoonlijke documenten in de geschiedschrijving. Enige literatuur*, Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXX, 1967, 4, pp. 462-471; H. MIKOLETZKY, H. LUTZ & F. ENGEL-YANOSI, *Biographie und Geschichtswissenschaft*, Dokladi Kongressa, XIII Mjesdoenarodni Komitet Istoritsjeskich Nauk, I, 2, Moskou, 1975, pp. 221-233; A. WILSON, *Biography as History*, Dokladi Kongressa, XIII Mjesdoenarodni Komitet Istoritsjeskich Nauk, I, 2, Moskou, 1975, pp. 234-247.

12. J. CHAUMIE, *Les Girondins et les Cent Jours. Essai d'explication de leur comportement par leurs origines géographiques et sociales et leur passé politique (1793-1815)*, *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1971, 205, pp. 329-365.

methode'' noemt¹³, dat de relatie onderzocht werd tussen de elite van de Zuidelijke Nederlanden en de diverse politieke regimes.

Het ligt voor de hand dat de elites onder invloed van een cluster aan factoren hun positie bepalen. Het is ook logisch dat de *politieke opinie* een belangrijke element was in de relatie elite — regime. In dat opzicht was 1794 het belangrijkste scharniermoment. Op dat ogenblik sprak men zich niet alleen uit over de wenselijkheid van een nieuw politiek bewind, maar ging het tegelijk over de aanvaarding of de afwijzing van een nieuw maatschappijmodel.

Diegenen die in 1794 in functie traden of bleven kozen bewust voor de modernisering van het politieke bestel. Hun politieke precedenten waren ook enigszins gelijklopend. In 1787 waren ze voorstander van de hervormingen van Jozef II en tijdens de Brabantse Revolutie vinden we hen zeker niet aan de zijde van de statisten. Tijdens de kortstondige Franse periode van 1792-1793 traden ze op als voorlopig representant of vertolkten ze hun opvattingen in progressieve publicaties. Ze waren wel verdeeld over de wenselijkheid van annexatie bij Frankrijk. De wens tot nationale soevereiniteit was zeker geen exclusieve eis van een welbepaalde ideologische groep.

Aan conservatieve zijde aanvaardde men wel de theorie van het contract tussen vorst en volk, maar stelde men de maatschappij toch vooral voor als een levend organisme, als een door God gewilde standenmaatschappij. De conservatieven verwierpen bijgevolg de principes van de Franse Revolutie en de liberale idee dat de samenleving gebaseerd zou zijn op individuele doelstellingen en strevingen¹⁴. Concreet betekende dit dat de conservatieven zich in 1794 verhielden van elke samenwerking met het revolutionaire bewind. In de meest extreme vorm betekende dit emigratie, al was die meestal zeer kortstondig. Enkel conservatieven met een onbetwistbare „local community status''¹⁵ konden zich handhaven of wensten zich te handhaven.

Ook aan conservatieve zijde waren de precedenten gelijklopend. Voor zover ze op de hervormingen van 1787 reageerden, kwamen ze op voor het herstel van de voorrechten van de Staten, het behoud van de standenmaatschappij en van de privileges van de kerk. In 1789 behoorden ze tot de tenoren van de opstand, maar ze verschilden uiteraard in de mate waarin ze tot overleg met Wenen bereid waren. De betekenis van hun eventuele ralliement in de periode 1791-1792 was zeer relatief: Wenen herstelde formeel de administratieve situatie van

13. M. B. PARTEN, *Surveys, Polls ans Samples. Practical Procedures*, New York, 1950, pp. 242-244; J. TOPOLSKY, *Methodology of History*, Dordrecht-Boston-Warsaw, 1976, p. 502.

14. W. VAN ROSSUM, *Sociaal systeem*, in: L. RADEMAKER, e.a., *Sociologische grondbegrippen*, Utrecht-Antwerpen, 1981, p. 346.

15. W. DE WACHTER, *Beeld* ..., p. 346.

voor 1789, ongeacht het optreden van de betrokkenen tijdens de Revolutie. Tijdens de tweede Oostenrijkse restauratie schaarden ze zich veel resoluter rond Habsburg: hun ervaringen tijdens de eerste Franse periode had hen zover gebracht. In 1792-1793 hadden ze tevergeefs van de door Dumouriez geschapen nieuwe situatie gebruik gemaakt om voor nationale soevereiniteit te ijveren en dit ondanks hun reserves tegenover de Franse republiek. In de concrete politieke praktijk stonden progressieven en conservatieven tijdens de eerste Franse inval dus vrij dicht bij elkaar.

In de zomer van 1794 werden de scheidslijnen veel scherper en werd een duidelijk engagement geëist. Die tegenstellingen werden onder het Directoire reeds een stuk gemilderd. De jaren tussen 1795 en 1799 waren een belangrijke fase in de vorming van de moderne staat. Het was een periode van aarzelend zoeken en tasten naar een vlot functioneren van de nieuwe machtsverhoudingen. De overheid was toen ook zeer nadrukkelijk vragende partij en zocht naar legitiemering door een beroep te doen op medewerking van de elite. Het was een overgangsfase waarbij naar een nieuwe politieke ordening gezocht werd die meer in overeenstemming was met de gewijzigde sociale structuur. In dergelijke fasen vormt de elite heel vaak de „binding link”¹⁶ tussen oud en nieuw. In die onzekere tijden, als de staat zijn greep op de samenleving probeert te versterken door het opleggen van formele regels, spelen informele relaties een grotere rol dan in stabiele periodes¹⁷. Het leidende politiek personeel beschikte nog niet over voldoende krediet bij de verscheidene groepen van de bevolking en het regime moest zijn duurzaamheid nog bewijzen. Dat het apparaat toch ten dele functioneerde was dan ook te danken aan dat gedeelte van het ambtenarenkorps dat zijn mandaat via verkiezingen had verkregen¹⁸.

De conservatieven stonden zeer aarzelend ten opzichte van het Directoire, maar hun mate van medewerking werd evenzeer bepaald door de gestrengheid waarmee de commissarissen van het Directoire Exécutif de republikeinse wetgeving toepasten¹⁹. Het conservatieve verzet tegen het Directoire brokkelde nog verder af onder invloed van het gematigde optreden van het verkozen politiek personeel en onder invloed van het gerechtelijk apparaat dat, bij gebrek aan alterna-

16. D. A. RUSTOW, *op. cit.*, p. 695.

17. G. BEECH, *op. cit.*, pp. 151, 169; W. BLOCKMANS, *Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden*, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, XI, 1985, 3, pp. 231-247.

18. H. BALTHAZAR, *Het komen en gaan van het politiek personeel in de Zuidelijke Nederlanden doorheen tien regimewisselingen (1787-1848)*, Gent, 1978, pp. 22-23.

19. Ch. TILLY, *The Contentious French*, Cambridge-Massachusetts-London, 1986, pp. 296-298.

tief, grotendeels uit het Ancien Régime was overgenomen, en dat heel vaak uitspraken deed die niet naar de zin van Parijs waren²⁰.

Voor de progressieven was het Directoire nogal vaak een fase van de ontgoocheling. De radicalen konden in het begin nog wel de toon aangeven, maar vrij snel ervoerden ze dat ze alleen de bovenhand konden halen in overgangsfazen, maar dat ze in meer stabiele periodes nog slechts figurantenrollen vervulden²¹.

De vestiging van het Consulaat bevestigde deze tendens. Het selectie criterium bij uitstek werd nu maatschappelijk prestige, gebaseerd op rijkdom en op de politieke activiteit van voor 1789. Alleen nog de twee uitersten van het politieke spectrum hielden zich afzijdig. Langs conservatieve zijde waren dat de legitimisten die Napoleon steeds als usurpator bleven zien; langs progressieve zijde waren dat ontgoochelde jozefisten en revolutionairen die de woorden van Dotreng onderschreven: „Le régime français a été de fer sous la république et de plomb sous Bonaparte”²².

Tijdens het Consulaat en het Keizerrijk was het bestel vooral gedomineerd door de afhankelijkheid van het politieke personeel aan de vorst. Maar deze laatste moest ook in toenemende mate steunen op zijn ambtenaren, wilde hij zichzelf kunnen handhaven in de evolutie naar het burgerlijke parlementarisme. Deze complementariteit kwam tot uiting in het grote belang dat werd gehecht aan gunsten, bedankingen, onderscheidingen en vertrouwen. Vandaar ook de permanente vrees dit vertrouwen te verliezen en zichzelf buiten spel te zetten.

Die pyramidale hiërarchie was uitgewerkt om de top van de uitvoerende macht te verstevigen, maar toch was de macht van de ambtenaren groter dan de formele regels lieten vermoeden. De macht van de prefecten bijvoorbeeld moest tegengewerkt worden door de invoering van de majoraten voor de senatoren. Een ander ongewild gevolg van dit strakke pyramidale systeem was dat de ambtenaren er onzeker door werden, hun informatie er minder betrouwbaar door werd en de efficiëntie van het korps dus afnam.

Bonaparte speelde dit evenwichtsspel op meesterlijke wijze. Door geen enkele dissidentie een schijn van kans te laten, gaf hij het po-

20. Ph. VAN HILLE, *Het Hof van Beroep van Brussel en de rechbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans Bewind, 1800-1814*, Handzame, 1970, pp. 1-2.

21. H. BALTHAZAR, *Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de Hedendaagse Tijd (1780-1850)*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), 1970; W. BLOCKMANS, *Mutaties van het politiek personeel in de steden Gent en Brugge tijdens een periode van regimewisselingen: het laatste kwart van de 15de eeuw*. Bronnen voor de Geschiedenis van de Instellingen in België. Handelingen van het Colloquium te Brussel, 15-18.4.1975, Brussel, 1977, p. 103.

22. A.R.A.B., *Staatssecretarie voor België, 1814-1816*, b. 6799, Dotreng aan Van der Capellen, 9.9.1814.

litieke en administratieve leven een schijn van eenheid. Willem I slaagde daar veel minder in. Wellicht was dit een kwestie van persoonlijkheid, maar Bonaparte had het voordeel dat zijn bewind een einde had gesteld aan een periode van innerlijke twisten, terwijl Willem geconfronteerd werd met een plotse uitbarsting van opinies (in pers en brochures). Die opinies waren gedurende twintig jaar onderdrukt, maar ondertussen waren ze toch verder geëvolueerd. Willem I is er nooit in geslaagd om het deksel terug op die stoomketel te krijgen.

De toestand werd nog gecompliceerder doordat, onder invloed van de romantiek, het nationaal gevoel en de belangstelling voor het eigen volk toenamen. Dit nationalisme was vooral een compensatie voor de spanning tussen het moderne overheidsapparaat en de traditionele instellingen. Willem I werd dus geconfronteerd met het feit dat medewerking met een regime in toenemende mate een gevoelskwestie werd. Dit hield in dat wie bij de vorst in ongenade viel, meteen op een groter populariteit kon rekenen.

In 1814 waren de legitimisten onder de conservatieven ronduit voor het herstel van het Habsburgse bewind. Anderen probeerden door hun medewerking, bijvoorbeeld in de grondwetscommissie, het bestel in de door hen gewenste zin te wijzigen. Opnieuw was de overheid zeer sterk vragende partij. In principe paste Willem het beginsel „alles is vergeeven en vergeeten”²³ toe, al maakte hij wel zeer gerichte uitzonderingen.

De uitgesproken opvattingen van Willem over het koninklijk gezag brachten hem van meetaf aan in botsing met een meerderheid van Zuidelijke parlementairen. In het Noorden had hij meer krediet omdat hij geassocieerd werd met de vrijheidsbeweging van 1813, maar zijn „Amsterdamse” interpretatie van het amalgaam werd in het Zuiden niet geslikt. Het protest tegen de gelijke verdeling van het aantal zetels in de Tweede Kamer en de verbazing over de actieve inzet van de Zuidelijke parlementairen en hun maximalistische interpretatie van hun grondwettelijke rechten (wat in het Noorden als „turbulent karakter” werd omschreven) toonden aan dat het Noorden het eigen karakter van het Zuiden niet onderkende. Dit legde meteen een hypotheek op de vlotte samenwerking tussen de beide gebiedsdelen. Het Noorden kon bogen op een verleden als zelfstandige natie en op zijn onafhankelijkheidsbeweging van 1813. Het Zuiden was in handen geweest van de Spaanse en de Oostenrijkse Habsburgers, al was het zeer de vraag of er voor de revolutie een gevoel van bezetting heerste. Door geografische en militaire omstandig-

23. K.H.A., *Archief Prinses Louise*, nr. 495, prinses Louise aan F. de Heiden, 23.5.1814.

heden was de anti-Franse beweging in 1813 niet zo ver gevorderd, maar was er wel een fundamenteel verschil in oppositie?

Gedurende de eerste jaren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kon de koning rekenen op de steun van de verlichte liberalen die een sterk gezag aanvaardden omdat ze meenden dat het volk niet rijp was voor een parlementaire democratie. Ze toetsten zijn bewind echter nauwgezet aan de grondwet en kregen daardoor snel, en zeker vanaf 1817, het imago van opposant. Naar aanleiding van de onderwijswetten van 1825 sloten ze hun rangen opnieuw rond de koning omdat ze zijn „vaderlijke bezorgdheid” verkozen boven wat ze noemden de „dwingende suprematie van de kerk”²⁴.

De conservatieven werkten met Willem mee, als voor de minst erge van de twee kwalen²⁵. Hun afkeer voor het Franse keizerrijk was groter dan hun bezorgdheid over het beleid van Willem I. Vooral godsdienstige motieven stemden hen gereserveerd. Ook voor de conservatieven was 1825 het keerpunt: vanaf dat ogenblik opteeden ze resoluut voor de oppositie. De reactie van Willem I was er een van beurtelings slaan en zalven en zeker vanaf 1828-1829 had zijn beleid nog weinig met amalgamerings te maken.

De opstand van 1830 trok een nieuwe scheidslijn door de proefgroep. De tegenstelling patriot-orangist liep dwars doorheen de categorieën conservatief-progressief. De conservatieve patriotten beriepen zich op het contract tussen vorst en volk dat Willem I zou geschonden hebben en waardoor de revolutie gerechtvaardigd werd. De conservatieve orangisten lieten zich leiden door hun legitimisme en wilden niet verder gaan dan een administratieve scheiding tussen Noord en Zuid.

De progressieve patriotten waren ontgoocheld over het autoritaire bewind van Willem I en hoopten op een meer democratisch regime. Invoering van ministeriële verantwoordelijkheid was een minimumeis voor hen. Anderen droomden dan weer van een republikeinse staatsvorm.

De revolutie betekende voor de meeste figuren uit de proefgroep, omwille van leeftijdsredenen, het einde van hun politieke loopbaan. Diegenen die nog een aantal jaren aan het politieke leven deelnamen, drukten er zeker hun stempel niet meer op en evolueerden naar de marge van het politieke gebeuren.

24. J. A. BORNEWASSER, *De verlichting in worsteling om de staat*, Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw, 1981, 49-50, p. 10; L. FRANÇOIS, *De verlichte ambtenaren onder Willem I: kritische pijlers van een bewind*, Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw, 1981, 49-50, pp. 135-147.

25. D. J. ROORDA, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland. Een krachtmeting tussen partijen en facties*, Groningen, 1961, p. 78.

Dit was een kort overzicht van de wijze waarop de factor politieke opinie de relatie tussen de overheid en de elites bepaalde. Elitisten en prosopografen brengen steeds weer het element *familie* als verklaring naar voren. Het individu vormt inderdaad geen op zichzelf staand gegeven, maar is een onderdeel van een breder familiaal verband²⁶.

Een eerste deelaspect is dat het individu door zijn geboorte al tot een milieu behoort dat politiek en/of sociaal-economisch over aanzien beschikt. Dit is zeker geen exclusief adellijk voorrecht: een stevige familiale basis komt ook voor bij de burgerij.

Een tweede deelaspect vormt het huwelijk van de betrokkene. De overgrote meerderheid zag in het huwelijk de kans om zijn sociale status te bevestigen of te verbeteren. De overgang van burgerij naar adel was daarbij het meest opvallende, maar niet het enige fenomeen.

Niet alle figuren uit de proefgroep hadden hun opkomst geheel of zelfs maar ten dele aan hun familie te danken. Eerst en vooral waren er de vrijgezellen die het met veel minder steun moesten stellen. Bovendien waren er ook voorbeelden waarbij geen aanwijsbare invloed van de eigen familie of van de schoonfamilie vast te stellen was. Met andere woorden, de familie had wel een belangrijke, maar niet een onmisbare invloed op de sociale positie van de betrokkene.

Naast de politieke opinie en de familie is *kennis* één van de elementen die het succes van een elite schragen. Er bestaat eensgezindheid over het grote belang van opvoeding en intellectuele vormingen²⁷, maar in een historisch-biografisch onderzoek vormen de kinder- en jeugdjaren dikwijls witte vlekken²⁸. Het belang van kennis nam nochtans toe in de vormingsjaren van de hedendaagse maatschappij. Intellectuelen speelden in steeds grotere mate een rol in de complexer wordende maatschappij²⁹. Onvermijdelijk moest het element kennis hier versmald worden tot onderricht dat in een instelling genoten werd. Vastgesteld werd dat middelbaar onderwijs bijna steeds gevolgd werd door universitair onderwijs (meestal rechten, meestal in Leuven). Maar ook hier geldt weer: onderwijs was geen absolute voorwaarde voor maatschappelijk welslagen.

Een volgende factor is de *filosofische overtuiging* die in sommige fazen een belangrijke rol speelde. Geen van de betrokkenen was on- of antigodsdienstig en zelfs de radicale liberalen stelden expliciet dat het liberalisme niet tot een afname van het religieus gevoel mocht lei-

26. J. A. FABER, *Genealogie en maatschappijgeschiedenis*, Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie, XXX, 1976, pp. 32-38.

27. W. P. BLOCKMANS, *Mutaties ...*, p. 93.

28. G. BEECH, *op. cit.*, pp. 165-166.

29. N. CHOMSKY, *Intellectuals and the State. De intellectuelen en de staat*, Baarn, 1978, pp. 40-45.

den. Ze waren wel gekant tegen de suprematie van de kerk in wereldlijke zaken. Aan conservatieve zijde rees er logischerwijze verzet tegen de behandeling van de kerk tijdens de revolutie. Toch waren maar enkelen bereid om hun politiek engagement afhankelijk te maken van die materie. Het concordaat van 1801 ruimde de meeste hindernissen op. Voor de massa mocht de clerus misschien nog wel de enige toevlucht zijn nu de traditionele kaders waren verdwenen; voor de elite was dit geen probleem. Ze was voldoende ontwikkeld om op eigen benen te staan en vond in de staat de ideale verdediger van haar belangen.

Het typeert de positie van de vrijmetselarij in het intellectuele en sociale leven van die overgangstijd dat de scheidingslijn tussen „broeders” en „profanen” niet samenviel met het politieke, sociale of ideologische onderscheid. Zowel bij progressieven als conservatieven, zowel bij edelen als bij burgers, zowel bij patriotten als bij orangisten troffen we vrijmetselaars en niet-vrijmetselaars aan. Net als de andere vormen van verenigingsleven waren de loges vooral promotiekanalen voor mindere goden uit de elite. Zij boden de gelegenheid om op voet van gelijkheid in contact te komen met notabelen³⁰.

Hoewel er heel wat indicaties zijn dat samenwerking met de clerus of steun van de vrijmetselarij invloed had op het verloop van de carrière, toch moet er gesteld worden dat heel wat betrokkenen hun positie uitbouwden zonder die steun.

Traditioneel wordt ook het *bezit* als een markant kenmerk van de elite onderzocht. Met opzet wordt dit hoofdstuk hier volledig buiten beschouwing gelaten: het komt immers ten gronde aan bod in de bijdrage van Paul Janssens, het tweede luik over de elite in de overgangstijd van Ancien Régime naar Hedendaagse Tijden.

Een laatste belangrijk gegeven dat de elite kenmerkt is de interne *sociale stratificatie*. Opvallend was natuurlijk het onderscheid tussen adel en burgerij, maar evenzeer waren er de verschillen binnen de adel zelf tussen de oude grondadel en de meer recente ambtsadel. De pogingen van de burgerij om via haar huwelijkspolitiek in de adel binnen te dringen was eveneens een gekend gegeven. Ondermeer door de creatie van steeds nieuwe adel werd de aantrekkingskracht van deze sociale categorie voortdurend kleiner. Van de weeromstuit werd de toegang tot dit korps bemoeilijkt³¹.

30. H. BALTHAZAR, *Sociaal-politieke ontwikkeling en financiële instellingen te Gent van 1780 tot 1850*, Overheidsfinanciën Ancien Régime - Hedendaagse Overheidsfinanciën in België van 1740 tot 1860. Mutatieproces - Continuïteit en onderbrekingen, Brussel, 1975, p. 359; W. W. MIJNHARDT, *De Nederlandse vrijmetselarij in de achttiende eeuw*, Documentatieblad Werkgroep 18e eeuw, XVIII, 1986, 1, pp. 87-108.

31. D. VAN DEN BOSCH, *De adel en de vorst in de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden*, Staatsvormingsprocessen in Europa en Azië na 1750, Den Haag, 1981, pp. 72-74.

De lagere groepen van de burgerij zaten in die overgangperiode in de lift. Door gebrek aan rijkdom werd hun eventuele politieke ambitie beperkt tot functies in de ambtenarij op een lager echelon. Alleen in fazen van radicalisering slaagden ze er in om in zekere mate door te breken. In Vlaanderen verkeerde die groep in een specifieke situatie: daar had ze de kans om zich te manifesteren op een domein waarop ze van de hogere milieus verschilde, namelijk op het vlak van de taal. Naarmate de romantiek bestaansrecht verwierf, had die burgerij een kader waarin ze zich kon engageren in nederlandsstalige kringen en kon ze zich als verdediger van het Verenigd Koninkrijk opwerpen³².

Terloops moet hier worden opgemerkt dat in crisismomenten ook de massa gemobiliseerd wordt als politieke kracht. De „basis” in dergelijke korte periodes een macht geven die ze anders nooit kon bezitten was zeker geen verschijnsel dat typisch was voor de overgang van Ancien Régime naar hedendaagse maatschappij. In 1789-1790 en in 1830 zien we zeer kortstondige dergelijke fazen, al wordt daarna weer zeer snel afstand genomen van „het grauw”, „la canaille”, ...³³.

Geen enkel van de voorgenoemde factoren was op zichzelf voldoende als verklaring voor het gedrag van de elites. Het belang van elk van die factoren hing af van de persoon en van de concrete situatie. Met andere woorden ook in de vormingsjaren van de hedendaagse tijd reageerden elites volgens een cluster van factoren³⁴. Hoewel de maatschappij nog in hoofdzaak een agrarisch karakter had, was die Zuidnederlandse elite niet bepaald een homogeen blok. Alleen wat rijkdom en bezit betreft golden bepaalde objectieve grenzen waaronder een politieke loopbaan ondenkbaar was: het getrapte stelsel van vertegenwoordiging en het cijnskiesstelsel waren daar de meest sprekende voorbeelden van.

De graad van politieke activiteit was bij de allerrijksten nochtans niet in verhouding tot hun rijkdom. Ze konden zich een langdurige afzijdigheid veroorloven en ook in stabiele periodes voelden ze zich verheven boven het dagelijkse politieke gebeuren: alleen als ze met de nodige plichtplegingen behandeld werden, waren ze bereid een eervolle taak op zich te nemen.

De gematigde progressieven slaagden er op een lager niveau ook in om de wisselvalligheden van het politieke bestel te overleven. Zij ont-

32. J. ART, *Het socio-cultureel leven in het Zuiden, 1814-1844*, Algemene Geschiedenis der Nederlanden, XI, Haarlem, 1984, p. 145.

33. D.J. ROORDA, *Partij ...*, pp. 78-80.

34. L. STONE, *op. cit.*, p. 64.

beerden bij de aanvang van hun loopbaan meestal de steun van invloedrijke vrienden en familie, en vooral van een aanzienlijk fortuin. Door de toename van het aantal taken van de staat verloren ze nooit meer helemaal de posities die ze tijdens de Conventie en het Directoire veroverd hadden. De overgang van Ancien Régime naar hedendaagse tijd laat dus een verruiming van de elite naar onderen zien. De opname van de Zuidelijke Nederlanden in een groter staatkundig verband maakte die verruiming ook gemakkelijker.

Naast alle genoemde factoren werd de relatie tussen de elites en de overheid ook heel vaak bepaald door irrationele aspecten. Voor de betrokkene leken ze op het moment zelf vaak belangrijker dan de dieperliggende kenmerken van zijn groep. De persoonlijke beleving van een bepaald gegeven kan immers nogal wat verschillen van de sociologische verklaring van ditzelfde fenomeen. Vooral in periodes waarin de staat nog niet voldoende sterk stond om zijn regels te laten respecteren speelde dit soort elementen mee³⁵. Het is zeer moeilijk om deze unieke motieven generaliserend te behandelen. Een greep uit deze factoren toont dit aan: labiel psychisch gedrag; een houding van reflectie en relativering ten opzichte van het politieke bedrijf; het verlangen naar politieke stabiliteit omwille van de beveiliging van economische belangen; een afkeer van het politieke leven; een speciale band met echtgenote en familie; het vermengen van politieke en persoonlijke belangen; persoonlijke vriendschap met politieke tegenstrevers; een drang om zich te koesteren in de keizerlijke gunst; ...

De bloemlezing van deze voorbeelden toont aan dat irrationele motieven bij een prosopografische studie niet over het hoofd mogen worden gezien³⁶. De mate waarin een elite in een mutatiefaze kan stand houden of doorbreken is ook daarvan afhankelijk³⁷. Dat die motieven slechts door biografisch onderzoek kunnen opgespoord worden, vormt een beperking van dit soort prosopografisch onderzoek. Alleen goed gedocumenteerde biografieën laten deze benadering toe en de aanwezigheid van een privaat archief is voor die idiografische aanpak³⁸ haast een *conditio sine qua non*. Zowel om methodologische als om inhoudelijke redenen blijven de kwantitatieve en de individuele aanpak binnen de prosopografie dus complementair.

35. H. D. LASSWELL, e.a., *The Comparative Study of Elites. An Introduction and Bibliography*, Stanford, 1952, p. 15; L. STONE, *op. cit.*, p. 59; G. BEECH, *op. cit.*, pp. 151, 169; W. BLOCKMANS, *Mutaties ...*, p. 59.

36. D. J. ROORDA, *Sir Lewis Namier. Een inspirerend en irriterend historicus*, Tijdschrift voor geschiedenis, LXXXV, 1962, 3, p. 334; L. STONE, *op. cit.*, p. 62; J. HICKS, *A theory of Economic History*, Oxford, 1982, p. 5.

37. G. PARRY, *op. cit.*, pp. 58-59.

38. H. F. M. PEETERS, *op. cit.*, pp. 465-466.